

SAGNET OM SOEN OG DEN SUNKNE GAARD

AF

GUDMUND SCHÜTTE

I Skriftet „Offerpladser“ („Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning“ Nr. 112) har jeg i Kap. 6 drøftet Sagn om Ofring i Søer, Moser, Høje og da særlig et kendt Vandresagn, som gaar ud paa følgende: en Mand lader melde, at hans gamle Frænke ligger for Døden, og beder Præsten give hende den sidste Olie, men da den hellige Handling skal udføres, viser det sig, at den syge i Sengen er en udklædt So, hvorpaa Præsten med en Forbandelse over det ugudelige Sted skynder sig bort, og Gaarden synker i et Hul, som bliver til en bundløs Sø eller Mose. Undertiden tilføjes, at Præsten i Skyndingen glemmer sin Bibel paa en Stol, og at denne Stol med Biblen senere findes svømmende paa Søen som det eneste, der er blevet tilovers fra Gaardsænkningen.

Gennem „Evald Tang Kristensens Æresbog“ er jeg siden bleven gjort opmærksom paa et Skrift af Franz Schmarsel, „Die Sage von der untergegangenen Stadt“, 1913, som volder, at jeg atter maa tage Undersøgelsen op. Det Lys, som dette Skrift kaster over den danske Sagngruppe, er ganske vist nærmest negativt; men ogsaa et saadant Resultat har sin Værdi.

Den kendteste asiatiske-europæiske Søsagntype er Sodomasagnet. Herrens Engle kommer til Lot i Sodoma og modtages gæstfrit, men forulempes af de usædelige Sodomiter, hvorpaa Byen med Undtagelse af Lot og hans Familie ødelægges, og det døde Hav opstaar. Af lignende Type er Sagnet om Filemon og Baukis. Motivet med de ukendte Gæster og de ugæstfri Byfolks Afstraffelse forekommer ogsaa paa nordisk Grund, men i Forbindelse med Søers eller Sumpes Opstaaen findes det aldrig hos E. T. Kristensen, ej heller, saavidt jeg kan skønne, i Folkemindesamlingens udfyldende Stof.

Noget i Retning af Sodomiteri synes at antydes hos E. T. K., III, 1199, i et Sagn fra Ørevadgaard ved Haraldsted, hvor Fruen „i Ugudelighed tog en Jomfru i Favn“.

Uenighed mellem Bruden og hendes nærmeste om Valg af Brudgom optræder som Motiv hos Schmarsel S. 27, brudt Ægteskabsløfte S. 53. Dertil slutter sig en lang Række danske Sagn, hvor ganske vist i Reglen ikke Brudegaarden, men Bruden selv eller Brudevognen, synker i Jorden. Derved forklarer man Navnene Brudsø, Brudpyt, Brudehøl, Brottensø etc.

Et Sagn fra Vestpolen, Schmarsel S. 35, fortæller, at en Mand myrder en rig Kræmmer, hvorpaa en Røst fra Himlen spaar Hævn efter 100 Aars Forløb. Da Tiden er omme, gæstes Manden af en Pilgrim, som gaar, idet han forkynder Himlens Straffedom. Slottet synker; der opstaar en Dam, hvori Pilgrimmens Bønnebog findes svømmende. Nøjagtig samme Sagn, med Kræmmeren, Røsten, de 100 Aar og den svømmende Bog, findes hos E. T. K., III, 1206, knyttet til Bavsø, som ligger ved Bavhøj paa Grænsen mellem Himmerland og Ommersyssel. Blot er Pilgrimmen her forvandlet til en Præst, der hentes. — Ejendommeligt er et Sagn af den almindelige Gaardtype knyttet til en Bavsø andensteds, nemlig i Bølling Herred, Hardsyssel. Der synes altsaa i Navnet at ligge et eller andet Fingerpeg om Oprindelsen, men foreløbig kan vi ej udregne Meningen. (Jvfr. nedenfor S. 126, Noten).

Hermed synes de iøjnefaldende Ligheder med de kendte sydlandske Typer udtømte. De maa nærmest siges at høre til de Undertagelser, der kun stadfæster Hovedreglen.

Typen „So i Seng“ medtages ogsaa hos Schmarsel, men udenfor Danmark afhjemles den oftere kun i Holsten, en enkelt Gang i Oldenburg og i Østpreussen. I en fransk Egn Forez, i Bygden Fraisses findes et noget lignende Sagn, se „Mélusine“ 1878, S. 403; nogle unge Folk vil slagte et Svin; de henter Præsten og vil have ham til at give det den hellige Nadvere, hvorpaa Straffen følger Forseelsen. Her er imidlertid ikke Tale om nogen Gaard-sænkning, men den ugudelige Karl bliver selv forvandlet til et Svin. Saa om noget direkte Forbillede til den danske Type kan der næppe være Tale. Da Schmarsel omhyggelig synes at have gennem-søgt Mellemeuropa, faar vi herigennem en Borgen for, at denne Type er nationalnordisk eller vel særlig dansk. Exemplerne fra

Nordfrisland og Nordtyskland forklares ganske naturlig som Udstraa-
linger fra et dansk Centrum.

Det næste Spørgsmaal bliver dette: hvad ligger der bagved
Sagnet? Kristen eller hedensk Myte?

At Bibelens Sodomasagn genklinger deri, kan regnes for
rimeligt. Det var sikkert et Motiv, som Folkeprædikanter lige siden
Kristningstiden ofte tyede til.

Men det forklarer ikke hele Sagen. Schmarsel paaviser 62 ff.,
hvordan der i de stedlige Former for Sagnet om den sunkne By
ofte viser sig tydelig hedenske Sjøleforestillinger. Sjælen
spøger ved Ulykkesstedet som Drage, Hane, Hund, Hest, Kalv, Raa-
dyr, Gedde etc. Man slutter deraf, at det sydlandske Grundmotiv
er blevet nationaliseret med hjemlige, hedenske Træk.

Fortsætter vi nu dette Perspektiv videre nordpaa, vil vi finde,
at i den danske Sagntype er de hedenske Træk helt over-
vejende. Og hvad der findes af kristeligt, vil vistnok, bortset fra
Sodomamotivet, kunne henføres til et ganske specielt Forhold, som
knytter sig til Tildragelser ved Hedenskabets Undergang.

Først vil vi se paa Sagnenes Stedfæste, som er et af de aller
ejendommeligste Kendemærker. Til Sammenligning forudskikkes den
Oplysning, at der i Schmarsels Samling af tyske Sagn næppe lader
sig iagttage, at Stedernes Navne gennemgaaende har nævneværdig
Tilknytning til Sagnindholdet, være sig i den ene eller anden Ret-
ning. Ganske anderledes forholder det sig med de danske Sagn;
ved dem er hedensk Navneklang saa hyppig, at det umulig kan
være Tilfældighed. De forekommende Tilfælde skal nu gennemgaaes;
Tilføjelsen (So) udtrykker, at det drejer sig om Typen „So i Seng“.
Nummertallet henviser, naar ikke andet siges, til E. T. Kristensen
„Danske Sagn“ III.

Navnene deler sig i to Grupper. Den ene, A, knytter sig til
Helligdomme, den anden, B, til mystiske Væsener.

A.

Hovsøen (skrevet Hofsoen) ved Skagen (So), Thiele 2. Udg. II,
S. 10. Hosyo, Hosijo ^{19/4} 1355, Hauff See Matr. 1662, Hou-Søe,
Resen. Aabenbart en Sø med et hedensk Hov.¹

¹ Eller oldn. hóp, „lille Vig“, jvfr. „Samsøs Stednavne“ S. 79 under *Haabet*;
Feilb. under *hob* 1. G. K.

Helligsø med Herregaarden Hilserø, Hvett Herred (So), 1239. Navnet taler for sig selv.

Lundergaard tæt ved Helligsø, Grundtvig, „Gamle danske Minder“, I, 165; Lundegaard ved Ø. Hornum, Himmerland (So) 1217; Lund mellem Olling og Ansager, Vardesyssel, med Rudera af en gammel Bygning, ifølge Præsteskrivelse til Biskop Bloch, 18. Aarh., Folkemindesaml. 2616. Lund er her ifølge Sagens Natur = Helligdomslund.

Tinggaard ved Tingskov, sunken i Hendrik Sø, Ø. Hanherred, 1202, jfr. Grundtvig, „Gamle danske Minder“, I, 165. Ved Søen holdtes Lerup Kildemarked, 1202, 1075; de myrdede blev kastede i to Damme nedenfor Kilden. Sagnet om Soen og den sunkne Gaard knyttes til den ugudelige Hr. Terkøl i Lerup, 1247. Med Tinggaarden som Gaardsagnplads kan vi jævnføre Tinggaard ved Siden af Gaardsagnpladsen Navn Sø i Himmerland.

Alsbjerg i Ø. Hanherred, med Blushøj, højeste Kystpunkt (51 m) nordenfor Limfjorden, 1193. Alsbjerg = *Alhsberg, „Helligdomsbjerg“.

Skelsø ved Skithum (Skivum), Himmerland, 1207 = Resen VI, 137; dér græsser sorte Geder med Guldringe om Halsen, Thiele² II, 9. Jævnfør Skelmose i Almind Sogn ved Viborg med Rester af en Helligdom; Skedemosse Offerplads ved Herredsskel paa Øland; Skedevad, hvor Hake lader henkaste Skeder og Sværd, ved Herredsskel paa Sjælland.

Hør(g)by ved Hobro, Sø ved Galgebakken, „Gamle danske Minder“, I, 227. Hør(g)by er = „Helligdomsby“. Jævnfør Hør(g)-bakke nær Gaardsagnpladsen Øls.

Husby, Fyn¹. Navnet Husby optræder i Danmark og Sverrige oftere ved Herredstingsteder eller kongelige Slotte, dvs. Arvetagerne efter hedenske Templer.

Vievad eller **Gaardhullet**, Sjælland, 1195. Navnet „Det viede Vadested“ tyder paa Helligdom. Jævnfør Offerpladsen Viemose paa Fyn, Vikilde ved Breum i Salling.

B.

De Stedfæstelser, der knyttes til mystiske Væsener, minder om forskellige oftere gentagne Sagn uden Gaardmotivet, f. Ex. Brudsø

¹ Kildestedet er en Seddel i Folkemindesamlingen, men Nummeret er ved et Uheld gaaet tabt og har ikke kunnet genfindes.

med den sunkne Brud, Tyrens Hul med en druknet, kvindefølgende Tyr, og Helvedeskedel fuld af sorte Hunde. Vi har seet, at Brudesøagnet har Forbindelse med sydlandsk Sagnstof, men iøvrigt turde ogsaa disse Grupper have hjemlig Rod. Vi kan altsaa nok bruge dem til Sammenligning med de tilsvarende Elementer i Gaardsagnetes Stedfæste.

Gaardbo Sø i Vendsyssel, med Afløbet Nors Aa (So), 1210. Søen er ifølge Navnet Sæde for Gaardboer dvs. Vætter. If. 1187 var Gaarden en „Præstegaard“, hvad der vel minder om en hedensk Helligdom; jfr. Gaardsagnet fra Gødstrup (So), „Jyske Folke-minder“ III, 177, hvor Præstegaarden (ligesom i Vær, Sunds, Raahjerg o. m. a. St.) ligger ved Søen; endvidere Oftringen af de navnkundige Helligdomsvogne i Døthbyergh (Dejbjerg) Præstegaardsmose. Leddet „Gaard“ genfindes i Gaardsø el. Gudsø, Himmerland (So), 1237; Gaardhullet el. Vievad paa Sjælland, 1195. Gaaselunerne i Vendsyssels Vildmose, 1191, skal vel tydes som *Gaard-sølunerne; de gælder som Adgangsvej, hvorigennem et Sendebud fra Menneskeverdenen kommer ned til Herregaarden Voergaards Ejer i Helvede, Thiele² I, 288. Uden Gaard synker to kæmpende Gaardboer i Gaardbonisses Hul i Voer Sogn ved Skanderborg, II B, 77.

Gudsø som Variant til Gaardsø (So) 1237 tyder paa Helligdom. Jfr. Gudkilde ved Skibsted Præstegaard, Himmerland, Dipl. Viborg. 1547, S. 256.

Thorslev Sogn med Jersholt Sø i Jarlslef Herred, Vendsyssel, (So), 1241, 1260. Søsagnet afhjemles ogsaa ved Nabosøen Søholt Sø (So) 1260. Jersholt er vel *Jarlsholt, en Offerplads under den Jarl, der residerede i Jarlslef. I Thorslev Sogn er ydermere Vendsyssels eneste større Mosefund bleven gjort, paa Offerpladsen Trinnemose. Jævnfør det store Sølvfund i Terslev paa Sjælland (Ter = Thor, ligesom i Terkel, Therkel); Offerpladsen Thorsbjerg i Angel. (Gaardsagnet fra Tosholm i Djursland hører vel ikke med, da Navnet ogsaa skrives Tusholm).

Nekssee i Holsten, Müllenhoff, Sagen 1845, n. 173. Nek = Nøkke.

Troldhede som Omegn for en sunken Gaard i Hardsyssel, 1201, minder os om Troldesø ved Siden af Gaardsagnpladsen Korpendrup paa Fyn 1189 (Ole Worm), og Troldesø og Kragssø ved Siden af Gaardsagnpladsen Hampen Sø syd for Silkeborg. Jfr.

ogsaa Troldesøen tæt ved Præstegaardssøen i Raabjerg. Om Kragssø se nedenfor.

Mosskællings Kær i V. Hanherred (So), 1248, skal vel tydes som en Mosekællings Bolig.

Krokonens Kær paa Fyn (So), Thiele * II, 9, med en Historie om et Par ugudelige Krofolk. Samme Navn bliver af Katrine Bang fra Følle (Folkemindesamlingen 2044) tillagt Kulsøkær (So), ogsaa kaldet Kulsø, Kolsø 1242—44 eller Kolsig Kær, nær Mørke paa Grænsen af Djursland. Hvis ikke Meddelersken har faaet fat i Navnet ad boglig Vej, kunde det se ud til at være en Forvrængning af et mystisk Væsensnavn i Smag med Mosekælling; muligvis kunde det dække over den Krageskikkelse, som vi møder ved den følgende Gruppe. (En Biform til Kro er jo Krog, jfr. tysk Krug).

Krag Sø ved Haderup i Hardsyssel (So), 1218—21, hører sammen med Kragelund Dam i Skarrild Sogn, Folkemindesaml. 2499, og endvidere med Krag Sø ved Siden af Gaardsagnpladsen Hampen Sø. Yderligere kan vi jævnløse Offerpladsen Kragehul paa Fyn. Lorenzen, „Minder fra Sundeved“ S. 21, fortæller fra Nybøl: da man fjærnede en Gengangers Manepæl fra en Gaardsplads, blev alt fyldt med Krager og Ravne. Aabenbart er Kragen et gængs Udtryk for de afdødes Sjæle.

Tosholm er en „Røverborg“ paa en forhenværende Holm ved Tustrup i Søen det Blaa Vand, Djursland, 1198. Man kunde tænke paa *Thorsholm; men Generalstabens Kort staver Navnet Tusholm, og det giver vist en mere nærliggende Tydning. Paa Sjælland optræder et Sted en Varulv som Tudse(!); Folkemindesaml. 265. I det holstenske Sagn fra Nekssee fortælles, at da Gaarden synker, vrimler det frem med Aal, Slinger og Padder.

Paddesø Hyl ved Vevlinge, Fyn (So), 1252—53; Paddesø eller Paddis Øje ved Gamtofte, Fyn (So), 1186 og Folkemindesaml. 997, medd. af Læge Bisgaard. Sidstnævnte Skueplads ligger tæt ved en Viessø og ikke langt fra Frøbjerg Bavnehøj. Da en Padde er = Frø, kan der næppe være Tvivl om, at Paddesøerne er forklædte Frøsøer = Freyjasøer. Herigennem faar vi atter Nøglen til Forstaaelsen af den mystiske Sagnskikkelse „Soen i Sengen“. Freyja havde jo nemlig Tilnavnet oldn. Sýr dvs. „So“, se Gylfaginning c. 36. Og Sagnet om den ved *Frøsø nedmanede Gaard og So er da en tydelig Afspejling af Freyja som dyrket i dyrisk Væsensform.

C.

Ogsaa de til Sagnene knyttede Personer fortjener at mærkes; de synes oftere at tilkendegive samme Forbindelse med Thor, som vi har fundet i Gaardsagnpladsen Thorslev Sogn, der tillige rummer en Offerplads, jfr. Offerpladsen Thorsbjerg, samt Terslev Sølvfund.

Hr. Thorben paa Slottet Dalum el. Dalbig i Dallerup Sø, Bjerger Herred, Nabosagnet til Thorsted (So), „Danske Atlas“ N, 142; Thiele² II, 6; 1231. Dallerup Sø er som man veed, Offerplads, og Sagnet har tydelig Rede paa de „Tintalerkener“, der opfiskes fra Søen. Lige tæt ved ligger Bjerger Herreds vidtsynlige og sikkert hellige Højdepunkt Bjergelide.

Bonden Therkel i Lerup, Ø. Hanherred (So), 1247.

Bonden Therkel i Ø. Hornum, Himmerland (So), „Skattegraveren“ XI, 117.

Da danske Sagn ellers næsten aldrig indfører Bønder med Navns Nævneelse, faar den gentagne Opkaldning efter Thor os uvilkaarlig til at studse. Uden Tvivl er det en indirekte Tilkendegivelse af, at Sagnets „ugudelige Person“ er Hedning.

Til ældgammel Tid henlægges Sagnet fra Gaardbo Sø (So), 1210, hvor der siges, at den ugudelige Person var en Konge, og at der paa hans Tid gik en Fjord ind til Jennet By.

Udtrykkelig til hedensk Tid henlægges Sagnet fra Nørøxe Sø, (So), 1224.

Efterat vi nu har mønstret Sagnetes Navnepræg og fundet en gennemgaaende hedensk Klag, vil vi dernæst undersøge Afhjemlingernes Gruppering. Det vil snart skønnes, at de ofte findes paa fremtrædende Punkter, ofte i Flok og Følge, og gentagende i Nærheden af de store Offerpladser fra Folkevandringstiden.

Hovsøen ligger paa Skagenshalvøens Nordspids, et iøjnefaldende markeret Punkt.

Gaardbo Sø, med Tilløbet Nors Aa, (So), er en af Jyllands største Søer. Den ligger ved Skagenshalvøens Fod. En stor Ø i Midten var Gaardboernes selvskrevne Bolig. Som førnævnt kaldes Gaarden en „Præstegaard“; jfr. de nedennævnte Præstegaarde ved Søer.

***Jarlsholt og Søholt Søer** (So) ligger i Jarislef Herred, i Thorslev Sogn, som ogsaa rummer Vendsyssels eneste Offerplads.

Nær Søerne ligger Gaardene Lundegaard og Aalborg 3: „Alhberg“. Nabosognet er Hør(g)by, „Helligdomsby“, med Hør(g)bylund ved en Sø.

Sørup Sø (So), 1261, ligger i Taars Sogn, ret centralt i Vendsyssel. Taars har maaske ligesom Thorslev med Thor at gøre.

Hammer Kær (So), 1238, Ajstrup, „Gamle danske Minder“ I, 165; *Gaardsølunerne, 1191; Tolstrup, 1208; Nors Sø (So), 1194; Helligsø (So), 1239; Lundergaard, „Gamle danske Minder“ I, 165; Nørøxe Sø (So), 1224; Tinggaard (So), 1075, 1202, 1247, „Gamle danske Minder“ I, 165; Alsbjerg „Helligdomsbjerg“, 1193; de danner tilsammen en Halvkres udenom Vildnosen. Af Navnene er Helligsø, Lundergaard, Tinggaard og Alsbjerg udpræget sakrale; *Gaardsølunerne gælder som Nedgang til Underverdenen, se ovenfor; nær Tinggaard holdtes det største Kildemarked nordenfjords, Vor Frue Kildemarked, hvor de myrdedes Lig kastedes i to Damme nedenfor Kilden, 1075. Der kunde vanskelig tænkes et mere sluttet Exempel paa Sakralsamlag.

Hør(g)by, „Gamle danske Minder“ I, 227, ligger ved Bunden af Mariager Fjord, paa Skellet mellem Himmerland og Ommersyssel.

Madum Sø, Himmerland (So), 1234—36, ligger i den store Skovtykning lige paa Grænsen af Hindsted og Hellum Herreder, tæt ved Herredstingstedet Hellum.

Gudsø el. **Gaardsø** (So), 1237, ligger vestligere i samme Tykning ved Sammenstødspunktet for Hindsted, Ø. Hornum og V. Hornum Herreder; Hellum Herreds Sydvestspids naar næsten derhen.

Skelsø 1207, syd for Skivum, øst for Søen Laaen, ligger nutildags ikke mere lige paa Herredsskellet, men Navnet løvner næppe Tvivl om, at det er Skellet, der har flyttet sig. Tæt ved ligger en Lundemose.

Navn Sø (So) 1249, ligger vestligere, nøjagtig paa Skellet mellem Slet og V. Hornum Herreder; nær derved findes en Tinggaard.

Sjørup Sø (So), 1251, har et Afløb Herredsbæk, der delvis danner Skel mellem de nævnte to Herreder. Uden Tvivl har Skellet oprindelig gaaet fra Navn Sø lige til Sjørup Sø og derfra fulgt Herredsbækken et længere Stykke. Sagnet siger, at der er en underjordisk Forbindelse mellem de to Søer.

Den hele Linje, Madum Sø, Gudsø, Navn Sø, Sjørup Sø, dan-

ner et ejendommeligt Markeringsbælte for Herredsgrænser tværs gennem Himmerland.

Blerup Sø paa Viborg Bymark (So), 1230, ligger ved Jyllands navnkundigste „viede Bjerge“.

Gødstrup Sø har ved sit Afløb en „Præstegaard“ og ligger mellem Lundgaard og Lundager.

Krokonens Kær eller **Kulsøkær** ligger ret nær Offerpladsen **Hedelis Kær**.

Dallerup Sø ved Horsens (So), 1231, afhjemler Sagnet direkte paa en af de store Offerpladser.

(**Vingsted Møllens Dam** ved Vejle er Offerplads og har et Sagn om en Konge, der styrter i Dammen med sin Vogn. Den nærliggende Offerplads **Tranebær Mose** indeholder Vogndele i **Mængde** og kun meget faa andre Sager, **Sophus Müller**, „Vor Oldtid“, 543).

Braadborg paa Sundevedhalvøen (So), **Müllenhoff**, „Sagen“ 1845, n. 173, ligger tæt ved **Nydam Offerpladserne**.

Ringe, **Folkemindesaml.** 1091, og **Gludenhul** (So), 1211—14, ligger nær den østfynske **Njerdshelligdom S. Næraa**.

Paddesø Hyl (So) 1253 = *Frøsø har østen for sig ikke altfor langt borte **Smørum Aa** (**Postadressebogen**) α: „Offerhjemmets Aa“, og Offerpladsen **Viemose**.

Paddesø (So), **Folkemindesaml.** 997 = *Frøsø har tæt ved sig mod **Vest Viesø**, videre mod **Vest Lundager**; mod **Nordøst** noget fjærnere **Frøbjerg Bavnehøj**; mod **Sydøst** i en fortsat Linie **Søsøby Sø** (**Gaardsagn**); **Kragehul Offerplads**; **Højsholt** (**Gaardsagn**, **Folkemindesaml.** 876); **Signekær**; **Haarby**, vel = *Hargby, „**Helligdomsby**“; **Thormose**; **Søbo** (**Gaardsagn**, **Folkemindesaml.** 1075, anden Type); **Thorlund**.

Vievad eller **Gaardhullet** paa Sjælland ligger nær **Hagehøj**, **Valbrønde** og andre kendte **Skuepladser** fra **Hagbard-Signe-Sagnet**.

I det store og hele iagttager vi overalt en tydelig **Optræden** af **Helligdomsnavne** i **Flok** og **Følge**.

Endnu skal der for **Fuldstændigheds Skyld** tilføjes en **Liste** over de **Sagnstedsfæstelser**, der ikke har været nævnt ovenfor.

Østhimmerland: **Suglip**, **Røggelgaard**, (ved **Nibe**); **Brøndum**.

Ommer Syssel: Øls, Jennum, Klørup, Vinkel, Asmild. Mors: Damsgaard, Sjøgaard, Kvalsted. Løver Syssel: Tvingstrup, Hølet Sø ved Møgelkær. Sydlige Hardsyssel: Herning, Solsø, Kelds Sø, Bavsø¹. Varde Syssel: Bjergmose (ved Horne), Grindsted, Kvie, Vorbasse. Warwith Syssel: Ørnsø, Hjortvad, Hejlsgaard, Halk. Ellum Syssel: Braadborg. Isted Syssel: Flensborg. Utland: Rungholt paa Nordstrand. Ditmarsken: Kattsee, Harkenwehl. Oldenburg. Langeland: Blegholm. Samsø: Nordby. Sjælland: Tengslemark (Ods herred), Ørevadgaard (Haraldsted), Havrebjerg, Forlev, Møllesø (Korsør), Vejrsø, Gammelsø (Næstved), Brahesborg (Esrum), Omø, Vønø. — Skaane: Brattensborg (i Søen Iv). Bornholm: Borre Sø (Almindingen).

Der er ganske vist næppe Tvivl om, at Gaardsagnet som Landstryger er overført paa adskillige Søer uden Adkomst til mystisk Ry. Men holder vi os til dem, hvis Navne har gammel hedensk Klang, faar vi et ret sluttet Udbredelsesomraade især langs Jyllands Østkyst. Mod Nord rækker Omraadet noget videre end de store Offerpladser, nemlig helt op til Skagenshalvøen; mod Vest ligeledes, idet det omtrent følges med Levbosættelsens fremskudte Forposter paa Mors, i Vardesyssel og ved Ribe. Mod Sydøst er Udbredelsen derimod lidt svagere; den rækker forbi Nydam Offerpladserne til Flensborg, men naar ikke til Offerpladsen Thorsbjerg i Angel. Paa Fyn slutter Gaardsagnet sig til Offerpladserne Viemose og Kragehul. — Fra det vestlige Sønderjylland strækker der sig en Udløber ind i Nordfrisland, Vest-Holsten og Oldenburg; her erstattes Indsøen ofte af Havet, der stiger i Stormflod.

Endnu maa her gøres opmærksom paa nogle almindelige Foreteelser ved Søernes Gruppering. Vi har ovenfor seet, at Gaardsagnpladsen Paddesø (*Frøsø) ligger tæt ved Viessø, Gaardsagnpladserne Hampen Sø og Korpendrup Sø ved Trolde Søer. Hermed kan sammenholdes en hel Mosaik af Navnene Vielången og Gårdsjö

¹ Navnene Bavsø, Bavhøj kan næppe forbindes med noget andet nordisk ord end norr. bágr, bági fjendtlig, fjende, hallandsk(?) bag væder uvejr, P. Helgesen (Kalkar I, 94 a i), og altså betyde den onde, fjendtlige sø og høj (eller fandens?). Denne opfattelse havde jeg fået, inden jeg kom i tanker om søen Båven i Södermanland; men det var mig afgjort en bekræftelse af dens rigtighed, at Hellquist har den samme forklaring af dette sønavn. *M. Kr.*

Nord for Søen Immeln i Østre Skaane. „Lången“ vil sige „Langsø“, altsaa Vielången er = Viesø; Navnet Gaardsø kender vi fra Gaardsagnlisten ovenfor. Fordelingen er, som følger; G udtrykker Navnet Gårdsø, og V udtrykker Vielången:

G
VG
G G V

Det kan maaske tænkes, at Navne som Gaardsø ligefrem grasserer; men det er det ejendommelige, at Grupperingen „Vielången“ omgivet af „Gaardsøer“ har et Slags Sidestykke ved den store hellige Sø Åsnen i Småland. Søens nordvestre Vig hedder Odenssjö; lidt nordøst for dens Østhjørne ligger en lillebitte Thorssjö med et Afløb Thorså; og i Sydhjørnet ligger en Frös-ö, samt tæt syd derfor en lillebitte Frösjö. Her har vi aabenbart en regulær „Sø-Amfiktioni“, og det kan da være rimeligt at formode, at Grupperingen af Gaardsøer omkring en Viesø har en lignende Oprindelse.

Et andet Udgangspunkt for Iagttagelser danner Gaardsagnpladsen Gødstrup Sø med tilliggende Præstegaard, og Fortællingen om, at det er en Præstegaard, der er sunken i Gaardbo Sø. Det er nemlig et atter og atter gentaget Træk, at Præstegaarde ligger ved Søer eller Damme; ofte er de lejret helt for sig selv, borte fra Sognebyen. Et typisk Tilfælde er Præstegaarden i Aal dvs. *Alh, „Helligdom“, liggende for sig selv ved en Præstesø og ikke langt fra en Helligsø. Typisk er ogsaa Vær Præstegaard ved Vær Sø; i Sagnet findes ingen virkelig By med Navnet Vær. Andre Sø-Præstegaarde er: Ejby, Jehbjerg, Junget, Nørup, Raabjerg (med Præstegaardssø), Ring, Ryde, Sunds, Søllested. Forklaringen giver sig af sig selv: Præstegaardene er simpelthen gammelt hedensk Helligdomsgods, der ved Kristendommens Indførelse er gaaet over i kirkelig Brug. Jævnfør ogsaa en Hovgårds Sø i Småland.

Der kan da næppe være Tvivl om, at Sagnet om Gaarden, der med sine Skatte og Indbyggere forsvinder i en Sø eller Mose, maa sættes i Forbindelse med Offerhandlinger.

Vel at mærke: det er et Sagn med dobbelt Bund. Bagerst ligger et hedensk Lag; men det er overkalket med et Lag af kristne Sakralhandlinger, der i det ydre har en viss Lighed med de hedenske.

Det faste Udgangspunkt for den hedenske Tydning finder vi i Dallerup Sø. Her har engang en Præst fra den hedenske Tempel-

gaard nedsænket Offergaver i stort Tal. Der er maaske ogsaa blevet foretaget en Menneskeofring, og Slagtofredens Sjæle bliver da til Gaardboer, der af Præsten manes til at fæste Bo i Søen og bindes til at blive dernede. Ialfald har Folketroen øjeblikkelig sat saadanne Gaardboer til at vogte de nedsænkede Skatte. Efter Ofringen har Præsten højtidelig fredlyst Stedet og lyst Forbandelse over enhver Helligdomsskænder; om saadan Forbandelse hos Gallerne hører vi i Cæsars Gallerkrig VI, 17, og der fortælles hos Strabon, IV, s. 188, hvordan den romerske Feltherre Cæpio rantes af Himlens Straf, fordi han trods Forbandelsen lod den galliske Tempelskat i Toulouse hæve op fra Søens Bund. „Forbandede Penge“ fik af denne Tildragelse det romerske Navn aurum Tolosanum, „Toulouse-Guld“, se Aulus Gellius III, 9.

Dallerup-Ofringen bliver nu i Sagnet omdannet paa følgende Maade:

Hedningpræsten bliver til en Kristenpræst.

Nedsænkningen af Gods og Guld bliver staaende.

De mulig ofrede Mennesker bliver til den sænkede Gaards Indbyggere, Gaardboerne; jævnfør Gaardbo Sø og de ved Lerup Kilde-marked myrdede Mennesker. Maningsformulæren, der binder dem til Søens Bund, bliver til en Nedmaning i Helvede.

Forbandelsen over den fremtidige Helligdomsskænder bliver til en Forbandelse over den Helligbrøde, som den ugudelige Hr. Thorben i Forvejen har øvet, og som danner Indledningen til Gaardsænkningen.

En afvigende Type faar vi ved Vingsted-Ofringen, hvor Gaardmotivet helt udebliver: en Konge, der flygter efter et Nederlag, kører løbsk med sin Vogn og forulykker i Dammen. Jævnfør Ofringen af talrige Vogne i den nærliggende Tranebær Mose, og af to Vogne i Præstegaardsmosen ved Vognbjerg og Døthbyergh.

De ovenfor givne Tydninger forudsætter Sakralhandling fra Hedenskabets Velmagtstid. Men nu kommer vi til det næste Lag, der henhører til Brydningstiden mellem Hedenskab og Kristendom; i en enkelt Overlevering — fra Nørøxe i Vendsyssel — bliver Sagnet jo ogsaa udtrykkelig henlagt til denne Tidsalder.

Vi faar da følgende Forskydning.

Hedningpræsten bliver til en menig Hedning eller en menig Kristendomsfornægter. Overfor ham stilles Kristenpræsten som Modstander.

Den hedenske hellige Handling, Tilbedelsen af Soen, bliver

gjort til den Helligbrøde, der kalder Straffen ned over Kristendomsfornægterens Hoved.

Derefter følger Forbandelsen og Nedsænkningen i Søen; disse to Akter genspejler den højtidelige Djævluddrivelse og Tempelødelæggelse, som Kristenpræsten foretog efter sin Sejr. Tempelgaarden blev bogstavelig sænket i Søen, de halsstarrigste Hedninger blev, om det var nødvendigt, dræbt og sendt samme Vej. Herefter var naturligvis Søen et Sæde for „Djævla“ $\circ$: de henrettede Hedningers Aander. — Medens nu denne Djævluddrivelse i det foreliggende Sagn har faaet sin stereotype Forklædning, har vi den fuldkommen utilsløret paa Bornholm i det Tilfælde, hvor det kun drejer sig om Fordrivelse af en enkelt Gaardbo: Præsten kommer med sin Bog og læser til „den lille flyver op over Længerne“. Om samme Æmne paa Island handler det kendte Sagn om Kodrans Vætte.

Endnu maa vi se lidt nærmere paa Motivet „Helligbrøde“. Den gængse danske Sagnform gentager indtil Kedsommelighed et og samme Motiv: en ugudelig Mand vil have Præsten tilbedste, udklæder en So og lader Præsten kalde osv. — Det hele har Præg af blot Skæmtesagn.

Denne Type er dog ikke fuldstændig eneraadig. I Sønderjylland afløses den af en anden, hvor den ugudelige Mand øver Tvang mod Præsten, truer ham paa Livet etc. Saaledes f. Ex. ved Braadborg i Sundeved og ved Flensborg, Müllenhoff, „Sagen“ 1845, p. 173; og samme Type har vi i Frisland og Holsten: paa Nordstrand og i Tellingstedt, smst. p. 173, 174.

Herved faar Tildragelsen en helt anden Karakter end i Sagnene af den skæmtende Type. Vi føres her virkelig tilbage til Brydnings-tiden mellem Hedenskab og Kristendom. Sagnet om Gaarden og Soen bliver med andre Ord et traditionelt Sidestykke til Snorres Fortælling i „Heimskringla“ om Bøndernes Fremfærd mod Kong Haakon Adelstensfostre: „Udtrønderne foer med 4 Skibe syd paa til Møre, dræbte der 3 Præster og brændte 3 Kirker; siden foer de hjem. Men da Kong Haakon og Sigurd Jarl kom ind paa Mæren med deres Hær, var Bønderne komne did i stor Mængde. Den første Dag ved Gæstebuddet trængte Bønderne frem til Kongen og bød ham blote, men truede ham ellers med Vold. Sigurd Jarl gik da imellem dem, og det kom dertil, at Kong Haakon aad nogle Stykker Hestelever og drak alle de Mindebægere, som Bønderne skænkede for ham, uden at gøre Kors“.

Saavidt er Tingen ganske lige til. Der er blot een Ting, som stadig uvilkaarligt maa vække Studsen og Tvivl om den givne Tydnings Rigtighed, nemlig Sagnets Fordeling af skiftende og stereotype Motiver. Der er i Stedfæstet en rig Afvexling: Hovsø, Helligsø, Alsbjerg, Lundergaard, Tinggaard, en Røverborg, en Præstegaard, en Møllergaard, Gaardbo Sø, Gudsø, Mosekællings Kær, Krokonens Kær, Troldhede, Nøkkesø med Aal, Slanger og Padder, Navnsø med Geder, Klørup Dam med en Gaas, Solsø med tre Ænder, Kragssø, Tus[se]holm, Paddesø. Og deroverfor staar det uvægerlig gentagne Hovedmotiv „So i Seng“ med sin stereotype Ensformighed. Altsaa er der tydelig Spirer til en Variation, og det er netop af dem, vi skønner Sagnets ægte hedenske Grundpræg. Men hvorfor kvæles de i Fødselen? hvorfor udfyldes Hovedhandlingen ene og alene af Soen? hvorfor kan der ikke være Plads ogsaa til Mosekællingen, Krokonen, Trolden, Nøkken, Gaardboen, Aalene, Slangerne, Gederne, Gæssene, Ænderne, Kragerne og Padderne? hvorfor kunde Præsten ikke ligesaa godt være bleven forhaanet ved Hjælp af en Hest, et Lam eller en Hund? og hvorfor forsvinder Soen strax efter Gaard-sænkningen, saa vi ikke møder den som Vogter af det forbandede Sted, men derimod f. Ex. Gæs, Ænder eller Geder? Paafaldende er Fortællingen om Klørup Kælling ved Randers, E. T. K. 1227: hun bliver syg og lader Præsten hente, men da han kommer, ligger der en So i Sengen. Saa sænkes Gaarden, og Kællingen optræder i Dyreham, — dog ikke som en So, men som en Gaas. Vi maa uvilkaarlig spørge os selv: hvorfor denne konsekvente Gennemførelse af Somotivet i Helligbrøde-Scenen, samtidig med at det udelukkes fra Fortsættelsen? Ellers er dog Gravsoen meget yndet i dansk Mytologi, jfr. f. Eks. Valbrøndesoen ved Offerkilden Valbrønde; hvorfor glimrer den her ved sin Fraværelse?

Disse Spørgsmaal vil næppe kunne finde helt fyldestgørende Svar, før Sagnudviklingens almindelige Love bliver grundigere undersøgte og fastslaaede. Her skal kun peges paa enkelte Momenter til Forklaring.

1. Ligningen Paddesø = *Frøsø nær Frøbjerg Bavnehøj har ført os til at opfatte „Soen i Sengen“ som Minde om Dyrkelsen af Freyja som So, oldn. Sýr. Fyns to Paddesøer er afgjort Øens fornemste Skuepladser for Sagnet om Soen i Sengen. Deraf kan vi skønne, at ialfald paa denne Ø har Freyjadyrkelsen spillet en fremragende Rolle; og der er jo overhovedet i hele Danmark ikke noget

Sakralsagn, der kan kappes med Somotivet i Folkeyndest. Historiske Vidnesbyrd om Dyrkelse af Guder i Dyreham har vi ganske vist ikke efter Kristi Tid, da Kimbrerne dyrkede Tyreguden. Men Ofringen af den levende Ko i Kongsted midt i 19. Aarhundrede peger sikkert i den Retning, og paa samme Maade maa vi vel tyde de gamle Sagn om Hundekongen Rakke og om Kong Hane paa Fyn; jævnfør den til Nutiden fortsatte samsingske Festsik at dræbe en Hane, den saakaldte Majkok. Det er i Sammenhæng med lignende Foreteelser, vi maa se Sporene af en gammel Sodyrkelse.

2. Vendsyssel, hvor Soen i Sengen er stærkt udbredt, kender tillige Vildsvinet som Værneånd for Herregaarde, nemlig paa Voergaard, Dronninglund, Birkelse, Asdal, Odden, Bøgsted. Hver af disse Gaarde har et Stykke Svineskind eller Skinkeben, der værner mod Ildsvaade og andre Ulykker; flyttes Talismanen, flytter den sig af sig selv tilbage til det gamle Sted. Se Thiele² I, 291—93. Et saadant Forhold kan yderligere bidrage til at forklare Somotivets Popularitet.

3. Naar Sagnet om Helligbrøden undgaar at lade Soen variere med Hesten, Lammet eller Hunden, trods disse Væseners fastslaaede Funktion som Sjæleudtryk, da er det intet blindt Træf, men en uundgaelig Følge af Kristenhedenskabets zoologiske Love. Det var udelukket at stille Kristenpræsten i fjendtlig Modsætning til de tre nævnte Dyr. Thi, 1) Helhesten er fastslaaet Kirkevare; 2) Kirkelammet er det ligeledes; 3) ogsaa mellem Hunden og Kirken er der ofte en fast Forbindelse, f. Ex. spøger Præsten i Marie Malene i S. Hald Herred som en Hund med Lænke, E. T. Kr., „Jyske Folke-minder“ VIII, 379. Jeg tilføjer 4), at heller ikke om Hanen kunde der være Tale, thi den brugtes ofte som Vejrføj paa Kirken.

Tilovers bliver af Gaardens øvrige Dyr: Ko, Kalv, Gød, Fjerkræ, So. Af disse er der sikkert ingen, der passer bedre til Rollen end netop Soen: den har en rimelig Størrelse og netop det ønskelige grotesk-komiske Præg.

4. Med Bibelen overtoges endelig den oprindelig jødiske Forestilling om Soen som et urent Dyr. Netop det i den Kristnes Øjne urene Dyr maatte passe godt til at forhaane Kristendommen. Om der kan tænkes at have været sydlandske Tilløb til et saadant Spottemotiv, maa vi lade være usagt; det førnævnte franske Exempel fra Forez staar lovlig ene. Men ialfald var der Lejlighed nok til

saadan Tillæmpning, efterat Kristendommen var indført og havde sat Fortællingen om Sodomas Undergang i Omløb.

Det vilde have været mere tilfredsstillende, om der havde ladet sig paaavise Mæglingstyper, der lod os iagttage Sagnet's gradevise Væxt udfra den oprindelige fuldhedenske Bund og ind i det middelalderlige Kristenhedenskab. Men det lader sig hidtil ikke gøre. Stednavnene og et Offerfund som i Dallerup Sø giver os klart og skarpt den fuldhedenske Bund, Sagnindholdet giver os ligesaa afgjort den stereotype kristen-hedenske Sakralmyte. Vi maa da nøjes med det sikre Udgangspunkt og iøvrigt holde fast ved, at det stereotype Sagnmotiv tydeligvis dækker baade et hedensk Offeritual og et kristent Djævleuddrivelsesritual. Disse to Sakralhandlinger, der faktisk har fundet Sted atter og atter ved de forskellige Helligdomssøer, er siden i Folkemindet flydt sammen med hinanden og videre med det ad boglig Vej indførte Sodomasagn. Og da den stereotype Sagnform først var uddannet, saa indkvarterede den sig som Vandresagnmotiv uvægerlig ved de vigtigste Søhelligdomme paa Øerne og paa Jyllands Østkyst og spredte sig selv til enkelte frisiske og tyske Naboegne. I Yderzonen kan der vel tildels tales om et rent Vandresagn, der indfinder sig uden Hensyn til, om Skuepladsen er en gammel Søhelligdom eller ej.

Her maa vi for denne Gang standse. Naar den samlede Sagngruppe nu gøres til Genstand for nøjere Sigtning, er det vel muligt, at det vil kunne lykkes at fastslaa Udgangspunktet for det stereotype Somotiv og paaapege fastere Holdepunkter for den tilgrundliggende Freyjadyrkelses(?) Stedfæstelse. Ialfald er Gaaden saa interessant, at den nok maa kunne pirre Forskernes Nysgærrighed.

Efterskrift. Under Trykningen modtager jeg Særtryk af en illustr. Afhandling af Læge H. Bisgaard, „Om Øjet“, i „Aarboeg f. hist. Samfund f. Odense og Assens Amter“. Heri drøftes udførlig Gaardsagnpladsen Paddis Øje = *Frøssø samt det tilhørende Marknavn Fruerlund, der genfindes ved flere Njördshelligdomme.